

CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DE SALVARE DE LA FRECĂȚEI, JUD. TULCEA

Ioan Vasiliu

În cadrul campaniei de cercetări arheologice de salvare întreprinsă în anul 2000 de către colectivul Muzeului de Istorie și Arheologie din Tulcea au fost cercetați sistematic trei tumuli, amplasați în nord-vestul localității Frecăței, în punctul cunoscut de către localnici sub denumirea de „*Cabana lui Buță*”, afectați parțial de traseul unei noi conducte de gaze naturale ce leagă Rusia de zona sudică și sud-estică a Peninsulei Balcanice.

Din punct de vedere geologic, perimetrul investigat se încadrează în subdiviziunea Dobrogei de Nord și este reprezentat de o terasă falsă, din loess, erodată puternic de apele pluviale, mărginită la est de valea inundabilă a pârâului Telița, relieful fiind dominat de limita sudică a Dealurilor Niculițelului, ce apar sub forma unor culmi largi și teșite, ridicate pe șisturi cristaline, calcare triasice și cretacice, cuarțite și diabaze¹.

Zona în care erau amplasați cei trei tumuli se circumscrie sectorului specific climatului de stepă cu pronunțat caracter continental, media anuală a temperaturii fiind de peste 11° C iar precipitațiile de 400 mm/an², vegetația cu o alcătuire complexă din punctul de vedere al speciilor suferind transformări puternice în urma intervențiilor antropice, speciile caracteristice stepei fiind înlocuite cu asociații de plante rezistente la procesele de degradare. Ariditatea peisajului se remarcă și în rețeaua hidrografică, predominant intermitentă, apele subterane fiind cantonate la mari adâncimi datorită gradului ridicat de permeabilitate a rocilor.

Săpăturile arheologice din campania anului 2000 s-au desfășurat într-un perimetru puțin cercetat³, localitatea Frecăței fiind cunoscută în literatura de specialitate doar prin intermediul unui sondaj efectuat la cca. 2 km est de sat⁴.

Cei trei tumuli funerari făceau parte dintr-un aliniament de patru, orientat N-S, unul dintre aceștia fiind distrus aproape în totalitate datorită intervențiilor nesistematice.

Tumulul I

Plasat în extremitatea nordică din cadrul aliniamentului, făcea parte din categoria tumulilor de dimensiuni mijlocii, având formă aproximativ circulară și diametrul de 30 x 31 m, înălțimea la centru fiind de 2,50 m.

În vederea excavării, tumulul a fost împărțit în patru cadrane, crușându-se doi martori perpendiculari de câte 80 cm grosime, orientați N-S și E-V (Pl. I/a).

Din punct de vedere stratigrafic, tumulul prezenta la bază, deasupra solului viu, galben, bogat în concrețiuni calcaroase și cochilii de melci, un sediment brun-castaniu, gros de 15-20 cm, peste care se afla pământul din care a fost ridicată mantaua, de culoare neagră-cenușie, suprapus de către vegetalul actual (Pl. I/b).

---

¹ Coteț, Popovici 1972, 12, 121, 123; Coteț 1973, 339, 342-343; Tufescu 1974, 156; Mândruț 1993, 165.

² Ciulache 1982, 759.

³ Tumuli au fost semnalati în urma cercetării de teren întreprinsă în primăvara anului 2000 de către I. Vasiliu și D. Paraschiv.

⁴ Baumann 1991, 109-116.

În urma săpăturilor arheologice, la baza și în mantaua tumulului s-au individualizat 10 morminte de înhumăție aparținând epocii bronzului.

M. 1 a fost dezvelit în cadranul de SE, în apropierea centrului ipotetic al tumulului; groapa sepulcrală, a cărei formă și dimensiuni nu au putut fi sesizate, a fost practică în mantaua sit-ului până la adâncimea de 0,75 m. Scheletul, conservat mediu, orientat E-V, a fost depus în groapa funerară în decubit lateral dreapta, chiruit moderat; brațul drept era întins de-a lungul corpului, cel stâng, îndoit din cot, avea palma adusă pe abdomen. Membrele inferioare, puternic "pliate", formau unghi drept cu inelele coloanei vertebrale (Pl. I/a; V/1). Pe calota craniană și pe oasele membrelor inferioare se păstrau urme slabe de ocră roșu.

Mormântul nu a avut inventar.

M. 2, dispunând și el de groapă practică în mantaua tumulului, a fost descoperit în cadranul de NE, la 0,90 m adâncime. Scheletul, destul de bine păstrat, depus în groapa sepulcrală în decubit lateral dreapta, chiruit moderat, orientat N-S, avea coloana vertebrală ușor curbată, brațul drept întins de-a lungul corpului, cel stâng, puternic îndoit din cot, fiind adus cu palma pe umăr. Femurele, îndoit pe coapse, formau unghi obtuz cu inelele coloanei vertebrale, tibiile fiind paralele cu femurele (Pl. II/1; III/1). Pe oasele scheletului, în special pe cele ale calotei craniene, au fost observate urme de ocră roșu.

Ca inventar funerar, în dreptul bazinei, a fost găsită o bucată de calcar de formă aproximativ dreptunghiulară, cu dimensiunile de 12,5 x 9 cm.

M. 3, mormântul principal, cel pentru care s-a înălțat tumulul, face parte din categoria mormintelor a căror groapă a fost practică de la nivelul antic de călcare. De formă rectangulară, colțurile fiind rotunjite, axul lung orientat pe direcția NE-SV, avea dimensiunile de 2,10 x 1,40 m. La 25 cm adâncime a apărut un prag măsurând pe laturile lungi 15 cm lățime, iar pe cele scurte doar 10 cm. Groapa funerară propriu-zisă era rectangulară, având colțurile rotunjite și dimensiunile de 1,80 x 1,20 x 0,25 m (Pl. II/3; IV/1-2), baza fiind acoperită cu un strat subțire de ocră roșu.

Mormântul a fost jefuit, fragmentele osteologice, purtând pe ele urme de ocră roșu, fiind rupte și împrăștiate (Pl. IV/1-2). Cu toată starea proastă de conservare, s-a putut reconstitui orientarea scheletului, craniul fiind depus la NE. Pe baza câtorva resturi osteologice găsite *in situ*, se poate afirma că cel decedat a fost depus în groapa sepulcrală în decubit dorsal, membrele inferioare, inițial cu genunchii ridicați, fiind căzute lateral stânga.

În pământul de umplură aflat în groapa mormântului nr. 3, făcând parte, probabil, din inventar, au fost găsite:

- o așchie atipică, confecționată din silex de culoare albă-gălbui (Pl. IV/3);
- un bulgăraș de ocră roșu.

M. 4, face parte din categoria mormintelor având groapa practică în mantaua movilei. A fost descoperit în cadranul de SV la 0,55 m adâncime. Scheletul, chiruit moderat, orientat E-V, conservat mediu, era depus în decubit lateral stânga, membrele superioare fiind aduse cu palmele în dreptul feței. Femurele formau unghi drept cu inelele coloanei vertebrale, tibiile fiind plasate în unghi obtuz față de femure (Pl. V/3). Pe oasele scheletului se păstrau urme de ocră roșu mult diseminate.

Mormântul nu a avut inventar.

M. 5 aparține și el categoriei mormintelor ce aveau groapa săpată în mantaua tumulului, fiind găsit în cadranul de SE, la 0,55 m adâncime. Scheletul, chiruit accentuat, orientat NE-SV, era

depus în decubit lateral stânga. Membrile superioare, îndoite din coate, erau plasate în zona toracelui, cele inferioare formând unghi ascuțit cu inelele coloanei vertebrale (Pl. II/2; III/2). Oasele scheletului, în special cele ale calotei craniene, păstrau urme slabe de ocră roșu.

Mormântul nu a avut inventar.

M. 6, având groapa practică în mantaua tumulului, a fost dezvelit în martorul N-S, la aproximativ 4 m S de centrul ipotetic al sit-ului. Scheletul, orientat E-V, chircit accentuat, era depus în groapa sepulcrală în decubit lateral dreapta. Brațul corespunzător depunerii, îndoit din cot, avea palma plasată lângă față, cel stâng, întins de-a lungul corpului, fiind suprapus de către membrele inferioare, aduse cu genunchii în dreptul toracelui (Pl. II/2; III/4). În zona craniului și în cea a membrelor inferioare au fost observate urme de ocră roșu.

Mormântul nu a avut inventar.

În spațiul rămas liber dintre mormintele nr. 1, nr. 5 și nr. 6 a fost descoperită o vatră de formă aproximativ ovală, cu dimensiunile de 0,75 x 0,67 m, grosimea stratului de arsură măsurând între 9 și 12 cm (Pl. I/a).

M. 7, descoperit în cadranul de SE, avea groapa săpată în mantaua tumulului. Scheletul, destul de bine conservat, orientat E-V, chircit moderat, era depus în decubit lateral dreapta. Membrile superioare, îndoite din coate, aveau palmele aduse în dreptul pieptului, cele inferioare formând unghi ascuțit cu inelele coloanei vertebrale (Pl. V/2). Pe oasele scheletului se păstrau urme slabe de ocră roșu.

Mormântul nu a avut inventar.

M. 8, dezvelit în cadranul de SV, avea groapa de formă ovală, cu dimensiunile de 90 x 65 x 35 cm, săpată de la nivelul antic de călcare în marginea vestică a tumulului, pământul adus pentru protejarea ei modificându-i forma și dimensiunile inițiale. Scheletul, conservat mediocru, orientat E-V, chircit moderat, era depus în groapa sepulcrală în decubit lateral stânga, membrele superioare fiind plasate cu palmele în dreptul pieptului, cele inferioare formând unghi drept cu inelele coloanei vertebrale (Pl. V/4). Oasele scheletului păstrau urme slabe de ocră roșu.

Mormântul nu a avut inventar.

M. 9, descoperit tot în cadranul de SV, avea groapa săpată în mantaua tumulului. Scheletul, chircit accentuat, orientat E-V, bine conservat, era depus în groapa sepulcrală în decubit lateral stânga, brațul corespunzător depunerii având palma în zona feței, celălalt fiind plasat lângă cutia toracică. Membrile inferioare erau aduse cu genunchii în dreptul abdomenului (Pl. V/5). În regiunea craniului și în cea a membrelor inferioare au fost observate urme de ocră roșu mult diseminate.

Mormântul nu a avut inventar.

M. 10, dezvelit în marginea sudică a tumulului, în cadranul de SE, lângă martorul N-S, avea, ca și mormântul nr. 8, groapa, de formă ovală, săpată în pământul viu, la marginea sit-ului. Scheletul, bine conservat, chircit moderat, depus în decubit lateral dreapta, avea orientarea E-V. Brațul drept era întins pe lângă corp, cel stâng, îndoit din cot, fiind depus cu palma pe bazin. Femurele formau unghi obtuz cu inelele coloanei vertebrale, tibiile fiind paralele cu femurele (Pl. III/3). Pe oasele scheletului, în special pe craniu, se păstrau urme de ocră roșu.

Mormântul nu a avut inventar.

Tumulul II

Situat la aproximativ 60 m S de tumulul I, era distrus în totalitate de intervențiile antropice, la suprafața solului aflându-se numeroase pietre de dimensiuni mici și mijlocii, sumar ecarisate, provenite de la amenajările funerare din interiorul tumulului.

Pe baza difuziunii acestor materiale în spațiu, putem afirma că suprafața afectată sit-ului nu era prea mare, diametrul său fiind de 14 x 15 m, din acest punct de vedere el putând fi circumscris categoriei tumulilor de mici dimensiuni.

Analiza stratigrafică arată că, imediat sub vegetalul actual, gros de 20-25 cm, aproximativ în centrul ipotetic al tumulului, se afla un fragment de ring realizat din pietre de forma și dimensiunile celor aflate la suprafața solului, dispuse într-un aranjament destul de îngrijit, cu o lățime de 70-80 cm, depuse pe un strat de pământ galben cu concrețiuni calcaroase, gros de 15 cm, înclinat către interior (Pl. VI/1).

Prezența și scopul acestei amenajări funerare poate fi asociată cu cea a *cromleh*-urilor, zona din interior cuprinzând, probabil, componența ritual-funerară din momentul ridicării complexului tumular, dispărută, din păcate, ca urmare a intervențiilor nesistematice.

Ulterior, în mantaua și în zonele periferice ale movilei au fost practicate și alte înmormântări, una dintre acestea fiind descoperită în urma cercetărilor arheologice.

M. 1 a fost dezvelit în cadranul de NE, groapa, săpată în solul viu până la 0,55 m adâncime, avea formă dreptunghiulară, colțurile ușor rotunjite, latura nordică arcuită, dimensiunile fiind de 2,10 x 1,45 m; conturul gropii sepulcrale era delimitat cu pietre de dimensiuni mari (Pl. VI/2). Scheletul, bine conservat, orientat E-V, era depus în decubit dorsal, craniul căzut lateral dreapta, pe umăr, membrele inferioare fiind perfect întinse; brațul drept era plasat de-a lungul corpului, cel stâng, îndoit din cot, având palma depusă pe bazin (Pl. VI/3-4). Pe oasele scheletului nu au fost observate urme de ocră roșu.

În zona genunchilor, deasupra femurelor, a fost găsită o piatră de dimensiuni mijlocii, neecarisată. Întrucât mormântul nu a fost deranjat de intervenții ulterioare, considerăm că ne aflăm în fața unei depuneri cu rol bine stabilit în ritualurile funerare.

Pe suprafața ipotetică a movilei, atât în vegetalul actual, dar mai ales sub acesta, au fost descoperite fragmente ceramice atipice, provenind de la vase specifice secolelor IV-V p.Chr., modelate cu roata înceată din argilă grosieră și semigrosieră, având ca degresanți diabaze locale sau incluziuni de oxizi de fier.

Tumulul III

Amplasat la cca. 100 m sud de tumulul II, era puternic aplatizat datorită lucrărilor agricole, având formă oval-alungită, cu dimensiunile de 28 x 24 m, înălțimea la centru fiind de 1,50 m (Pl. VII).

La baza și în mantaua lui au fost descoperite două morminte de inhumație.

M. 1, mormântul principal, cel pentru care a fost înălțat tumulul, a fost dezvelit aproximativ în centrul ipotetic al acestuia. Zonele de nord și de sud din jurul gropii funerare erau ocupate de pământul galben rezultat în urma excavarilor, pe profilul N-S apărând sub forma unor lentile. Groapa sepulcrală, rectangulară, colțurile rotunjite, cu dimensiunile de 1,70 x 1,40 x 0,35 m, avea latura estică arcuită. Scheletul, bine conservat, era depus în decubit dorsal, orientat V-E, membrele superioare, ușor îndoite din coate, erau aduse cu palmele lângă bazin, cele inferioare, inițial cu

genunchii ridicați, fiind căzute lateral dreapta-stânga, formând un romb (Pl. VIII/1). Pe fundul gropii funerare și pe oasele scheletului, în zona craniului, bazinului și membrilor inferioare, au fost observate urme puternice de ocru roșu.

Mormântul a avut ca inventar, depuși în stânga craniului, doi bulgărași de ocru roșu.

M. 2 a fost dezvelit în jumătatea sudică a tumulului, în martorul N-S. Datorită faptului că a fost practică în mantaua tumulului, nu au putut fi sesizate forma și dimensiunile gropii funerare. Scheletul, slab conservat, chircit moderat, orientat E-V, era depus în decubit lateral dreapta, membrele superioare având palmele aduse în dreptul feței, cele inferioare formând unghi drept cu inelele coloanei vertebrale. Pe oasele scheletului nu au fost observate urme de ocru roșu (Pl. VIII/2).

Mormântul nu a avut inventar.

*

*   *

Luând în considerație dimensiunile, precum și modul în care au fost înălțați, tumulii de la Frecăței pot fi clasificați în funcție de anumite criterii ce au la bază concepțiile unei arhitecturi funerare bine definită.

După mărimea diametrului siturile pot fi atribuite următoarelor două categorii:

- tumuli mijlocii cu diametrul cuprins între 20 și 30 m – tumulii I și III;
- tumuli mici, a căror diametru nu este mai mare de 10-15 m – tumulul II.

Includerea celor trei tumuli într-una dintre categoriile enunțate mai sus, este pur orientativă, intervențiile antropice întreprinse asupra lor de-a lungul timpului modificându-le substanțial caracteristicile inițiale.

Un alt criteriu de clasificare îl constituie modul în care cei trei tumuli au fost înălțați/ridicați:

- într-o singură etapă, conținând, alături de mormântul principal, una sau mai multe înmormântări secundare, așa cum este cazul tumulului III;
- în două sau în mai multe etape – tumulii I și II, modificarea formei și a dimensiunilor inițiale realizându-se prin practicarea la „poalele” situ-lui a unei/unor înmormântări secundare – M. 8, M. 10 din tumulul I, M. 1 din tumulul II, pământul adus pentru protejarea acestora schimbându-i înfățișarea primară.

În raport de materialul utilizat la înălțarea/realizarea tumulilor, aceștia pot fi clasificați astfel:

- tumuli ale căror mantale au fost ridicate numai cu pământ luat din zonele învecinate – tumulii I și III;
- tumuli având în componența mantalelor, alături de pământ, diverse amenajări realizate din piatră.

Un ultim criteriu de clasificare este cel al tipului de mormânt protejat de mantaua tumulului:

- tumuli în a căror manta au fost dezvelite morminte având gropi simple ori cu trepte, neprotejate cu acoperișuri din lemn sau din piatră – tumulii I și III;
- tumuli în interiorul cărora, la amenajările funerare, a fost utilizată, alături de pământ, și piatră – tumulul II.

Cercetările din ultimii 15-20 de ani, întreprinse în special în nordul zonei istro-pontice, ne arată că, pentru comunitățile ce au creat în arealul geografic mai sus amintit civilizația epocii bronzului, practica înhumării sub sau în mantaua tumulului era predominantă.

Necropolele sunt mici, cuprinzând în marea lor majoritate, de la doi-trei până la cinci-șase tumuli, după cum o dovedesc cercetările de la Nalbant – *Movila Soldatului*⁵, Luncavița – *Drumul Vacilor*⁶, Sarichioi⁷, Mihai Bravu⁸, Enisala – *La Băltiță*⁹, întâlnindu-se însă și grupaje de până la opt-douăsprezece movile, așa cum este cazul necropolelor de la Sabangia¹⁰, Nalbant – *Movila Martazău*¹¹ sau Luncavița – *Movila Mocuța*¹². O altă caracteristică a necropolelor o reprezintă dispunerea tumulilor în șiruri paralele, ca exemplu putând fi dată necropola de la Chilia Veche¹³.

În privința amplasării necropolelor, s-a constatat că au fost preferate formele de relief joase, în special zonele de șes sau malurile apelor, promontoriile utilizate nedepășind 100 m înălțime, căutându-se poziția ideală pentru a face cât mai vizibili tumulii.

Situația din zona nordică a spațiului istro-pontic nu este singulară. Atât în stepele nord-pontice, în aria culturii Yamnaya¹⁴, cât și la sud de Dunăre, în special în zona de nord-est a Bulgariei¹⁵, tumulii sunt grupați de la doi-trei până la 15-20 sau dispuși în șiruri paralele, fiind amplasați cu predilecție în zonele joase de relief, spre deosebire de alte medii culturale în care sunt preferate formele de relief înalte, de obicei crestele prelungi dintre două bazine hidrografice¹⁶.

Analiza răspândirii în plan orizontal a mormintelor dezvelite în tumulii de la Frecăței indică faptul că, două dintre acestea, M. 3 – tumulul I și M. 1 – tumulul III, plasate aproximativ în zonele centrale și având gropile funerare săpate de la nivelul antic de călcare, se înscriu în categoria mormintelor principale, deci pentru ele au fost ridicate monumentele funerare.

Următoarea etapă este reprezentată de către mormintele nr. 8 și nr. 10 din tumulul I, precum și mormântul nr. 1 din tumulul II, ale căror gropi sepulcrale au fost practicate în marginile (la „poalele”) tumulilor, de la nivelul antic de călcare, pământul adus pentru protejarea lor schimbându-le înfățișarea primară prin mărirea diametrului. Apoi, în mantalele movilelor nou create, au fost săpate gropile funerare ale celorlalte morminte, pământul depus pentru protejarea acestora modificându-le înălțimea.

⁵ Lăzarcă 1989.

⁶ Vasiliu 1995a, 117.

⁷ Lungu, Mănușu-Adamașteanu 1995, 339.

⁸ Vasiliu 1995b, 141.

⁹ Vasiliu 2004.

¹⁰ Simion 1979; Simion 1991, 39, nota 1.

¹¹ Săpături de salvare întreprinse în 1989 de către E. Lăzarcă și Fl. Topoleanu.

¹² Vasiliu 1995c, 89.

¹³ Vasiliu 1995d, 49.

¹⁴ Hausler 1974; Hausler 1976; Dergacev 1973; Dergacev 1986, 5; Dergacev 1994, 124; Dergacev, Manzura, Sava 1986 (1992), 88, fig. 1; Ketraru, Haheu 1985, 50, fig. 1; Agul'nikov 1986 (1992), 104, fig. 1; Levinski, Tentiuk 1990, 93, fig. 1/1; Demncenko, Levički 1997, 156, fig. 1; Haheu, Gukin 1997, 188, fig. 1/1-3.

¹⁵ Todorova 1980; Panajotov 1989; Panajotov 1990, 98-99; Kitov, Panajotov, Pavlov 1991.

¹⁶ Vulpe, Drâmbocianu 1981, 172, fig. 1-3; Ciugudean 1996, 129, hărțile 1 și 2.

Cei trei tumuli de la Frecăței se aseamănă, în privința modului în care au fost înălțați, cu cei de la Chilia Veche¹⁷, Luncavița, punctele *Movila Mocuța*¹⁸ și *Drumul Vacilor*¹⁹, Mihai Bravu²⁰ și Enisala – *La Băltiță*²¹. Aproape identic a fost ridicat și tumulul I de la Corlăteni²², precum și movilele I și II de la Glăvăneștii Vechi²³.

Asemănări, privind dispunerea mormintelor cât și modul de înălțare a tumulilor, sunt documentate atât în stepele nord-pontice, în aria culturilor Yamnaya și a Catacombelor²⁴, cât și în descoperirile făcute la sud de Dunăre, în zona de nord-est a Bulgariei²⁵.

În plan vertical, dispunerea mormintelor individualizate în tumulii de la Frecăței, ilustrează mai multe etape de înmormântări, din perioade diferite.

În cadrul primei etape, cea în care au fost înălțați tumulii, pot fi circumscrise: amenajarea (ringul) din zona centrală a tumulului II, precum și mormintele nr. 3 din tumulul I și nr. 1 din tumulul III.

Despre amenajarea realizată din pietre în centrul ipotetic al tumulului II, în lipsa unor date concludente, cu titlu de ipoteză de lucru, putem afirma că ea făcea parte dintr-o componentă ritual-funerară asemănătoare celor descoperite la Tariverdi²⁶, Murighiol²⁷ și Mihai Bravu²⁸, unde mormintele centrale erau înconjurate cu cercuri din bolovani asociate cu ringuri din pietre mici și mijlocii, fiind protejate cu construcții realizate din aceleași materiale, sistem identic celui constatat în spațiul intracarpatic la tumulii cercetați pe valea Mureșului²⁹.

Toate descoperirile din spațiul istro-pontic, amintite mai sus, au fost deranjate ca urmare a intervențiilor nesistematice, astfel încât lipsesc informațiile certe privind o posibilă prezență a unor piese din inventarele lor funerare. O posibilă clarificare privind atribuirea lor cultural-cronologică poate fi făcută pe baza descoperirii de la Murighiol. În opinia noastră, repertoriul tipologic al ceramicii variantei Bugeac a culturii Yamnaya³⁰ nu susține asocierea făcută pentru componența inventarului funerar din mormântul nr. 8. Vasul-borcan, modelat din pastă grosieră cu microprundișuri în compoziție, având corpul bombat, asimetric datorită unei modelări stângace, gâtul scurt, cilindric, baza plată, ușor profilată, buza răsfrântă la exterior, decorată cu creștături fine dispuse oblic, găsit în stare fragmentară în jumătatea sudică a tumulului, în apropierea unor resturi osteologice provenind de la un craniu³¹, poate fi atribuit mai degrabă mormântului principal, cel pentru care a fost realizată amenajarea funerară și înălțat tumulul.

¹⁷ Vasiliu 1995d, 59.

¹⁸ Vasiliu 1995c, 94.

¹⁹ Vasiliu 1995a, 121.

²⁰ Vasiliu 1995b, 141.

²¹ Vasiliu 2004.

²² Comșa 1982, 85-93.

²³ Comșa 1987, 381.

²⁴ Dergacev 1973; Dergacev 1986, 30; Dergacev 1994, 124; Jarovoi 1990; Toscev 1990, 116-127; Toscev 1991, 85-100; Manzura, Sava 1994, 173.

²⁵ Panajotov 1989; Panajotov 1990, 98-99; Panajotov, Dergacev 1983, 324-329; Panajotov, Dergacev 1984, 99-117; Kitov, Panajotov, Pavlov 1991.

²⁶ Popescu 1952, 272-274, fig. 23-25; Comșa 1978, 21-22.

²⁷ Simion 1991, 33-34, pl. 2; 3/2-5; Simion 1992, 198-199, pl. 17/1.

²⁸ Vasiliu 1995d, pl. 3.

²⁹ Ciugudean 1996, 131.

³⁰ Dergacev 1986, 85, fig.19A; Dergacev 1994, 126, fig.3A.

³¹ Simion 1991, 35, pl. 4/f; 5/a.

În privința formei și decorului acestui vas, analogii găsim atât în descoperirile atribuite variantei Nistrene a culturii Yamnaya³², precum și în inventarul funerar al unuia dintre cele două morminte dezvelite în *Movila Albă* de la Călărași – *Mircea Vodă*³³. De asemenea, similitudini pentru decor și pentru construcțiile din piatră găsim în necropola de la Zimnicea³⁴.

Nici componentele ritual-funerare amintite mai sus nu își găsesc analogii în ansamblul monumentelor aparținând culturii Yamnaya. Purtătorii acesteia utilizează, în locul ringurilor din piatră, pământul rezultat ca urmare a excavării gropilor sepulcrale, depunându-l în jurul acestora în cerc, în semicerc sau sub forma a două semicercuri³⁵ așa cum este cazul, în zona de sud-est a României, cu descoperirile făcute în tumulii de la Vânători³⁶ și Grivița³⁷.

Din punct de vedere cronologic, înmormântările din zona istro-pontică, amintite mai sus, pot fi atribuite subetapei Ia din Bronzul timpuriu, evoluând înaintea manifestărilor Glina din Câmpia Munteniei și Schnekenberg din Transilvania, putând fi paralelizate cu descoperirea de la Răcăciuni³⁸. Mormintele cu amenajări ritual-funerare de tipul celor descoperite la Tariverdi, Murighiol, Mihai Bravu și Frecăței, își au originea, probabil, în mișcarea grupurilor de populații venite dinspre est, din stepile nord-pontice, într-o secvență cronologică corespunzătoare perioadei finale a orizontului timpuriu din cadrul variantei Nistrene a culturii Yamnaya. Aceste grupuri de populații, în mișcarea lor către zona centrală a Câmpiei Munteniei, mai întâi de-a lungul Dunării, vor da naștere manifestărilor de tip *Zimnicea*, *Mlăjeț* și *Coșereni*, întrerupând evoluția comunităților Coțofeni I, fapt confirmat de lipsa din această zonă a așezărilor Coțofeni II sau Coțofeni III³⁹.

Mormântul nr. 1 din tumulul III avea groapa de formă rectangulară, colțurile fiind ușor rotunjite, săpată de la nivelul antic de călcare; scheletul, orientat V-E, era depus în decubit dorsal, membrele inferioare, inițial cu genunchii ridicați, fiind căzute lateral dreapta-stânga, formând un romb; în privința poziției scheletului, având ca etalon clasificarea întocmită de către E. V. Jarovoi⁴⁰ pentru înmormântările principale din aria culturii Yamnaya, mormântul 1 din tumulul III de la Frecăței s-ar încadra în grupa I, varianta 15⁴¹. Atât baza gropii funerare, cât și oasele scheletului, au fost presărate cu un strat de ocru roșu; acoperirea defunctului nu s-a făcut arbitrar, ci selectiv, calota craniană, cutia toracică și femurele fiind prioritare în această privință; mormântul a avut ca inventar funerar doi bulgărași de ocru roșu.

Luând în considerație elementele de rit și pe cele de ritual funerar⁴² mormântul nr. 1 din tumulul III, poate fi atribuit subetapei Ic din evoluția Bronzului timpuriu, fiind contemporan cu manifestările variantei Nistrene a culturii Yamnaya, orizontul târziu.

³² Dergacev 1986, 52, fig. 11/28; Manzura, Sava 1994, 173, fig. 9/20.

³³ Morintz 1978, 90; Harțuche 1979, 72, fig. 8/3; 9/7; Roman 1986, 35.

³⁴ Alexandrescu 1974, fig.1, pl. 5/8; 7/4.

³⁵ Dergacev 1986, 31, 76, fig. 18A/1; Dergacev 1994, 124; Dergacev, Manzura, Sava 1986 (1992), 99-100, fig. 9; Serova, Jarovoi 1987, 15, 35, 81, fig.5; 15; 37; Jarovoi 1990, 114-115, 163-164, 168, 172, 183, 205, fig. 45; 50; 71; 73; 76; 82; 93; Ketraru, Haheu 1985 (1990), 62, 65, fig. 8/1; 10; Agul'nikov 1986 (1992), 110-111, fig. 4/1; 5; Levițki, Demcenko 1994, 216, 218, 222, fig. 2/1; 3/1, 3; 4/3.

³⁶ Brudiu 1985, 235.

³⁷ Brudiu 1987, 13-14.

³⁸ Roman 1986, 30.

³⁹ Schuster 1997, 156.

⁴⁰ Jarovoi 1985, 38-44, fig. 2.

⁴¹ Jarovoi 1985, 40, fig. 2/15.

⁴² Dergacev 1986, 76; Dergacev 1994, 124; Manzura, Sava 1994, 173.

Amenajarea funerară a mormântului nr. 3 din tumulul I era mai complexă; groapa funerară, de formă rectangulară și având colțurile ușor rotunjite, prevăzută cu treaptă, avea baza acoperită cu un strat subțire de ocră roșu; scheletul, orientat NE-SV, depus în groapa sepulcrală în decubit dorsal, cu membrele inferioare căzute lateral stânga, purta, pe resturile osteologice păstrate, urme slabe de ocră; inventarul funerar, sărac, era compus, probabil, doar dintr-o așchie atipică din silex și un bulgăraș de ocră roșu. În privința poziției scheletului, datorită stării sale precare de conservare, presupunem că el era în decubit dorsal cu membrele superioare întinse de-a lungul corpului, cele inferioare fiind căzute lateral stânga.

După elementele de rit și ritual funerar⁴³, mormântul nr. 3 din tumulul I face parte din categoria puținelor morminte principale aparținând variantei Bugeac a culturii Yamnaya⁴⁴, putând fi încadrat în Bronzul timpuriu, subetapa I-a.

Din cele prezentate mai sus rezultă că, în raport de secvența cronologică în care s-au efectuat înmormântările principale, ordinea cronologică de înălțare a siturilor din zona de nord-vest a localității Frecăței a fost următoarea: tumulul II, urmat de tumulul III și I.

Următoarea etapă de înmormântări este reprezentată de mormintele nr. 8 și nr. 10 din tumulul I, având gropi funerare ovale, scheletele fiind depuse în decubit lateral dreapta (M. 8) sau stânga (M.10); ocrul, prezent în cantitate redusă, este semnalat doar în zona calotei craniene și a membrelor inferioare, lipsind alte elemente de inventar.

Elementele de rit și ritual funerar⁴⁵ sunt similare cu cele din orizontul timpuriu al culturii Catacombelor, cele două morminte putând fi atribuite subetapei IIB din evoluția Bronzului timpuriu.

Cea de a treia etapă este reprezentată de mormintele nr. 1-2, 4-7, 9 din tumulul I și de către mormântul nr. 2 din tumulul III. Cu excepția mormântului nr. 2, situat în jumătatea nordică a movilei, restul mormintelor sunt plasate în partea de sud, orientate în sens invers acelor de ceasornic, cele din tumulul I fiind dispuse în semicerc; fiind practicate în manta, forma și dimensiunile gropilor funerare nu au putut fi sesizate; numai în zona calotei craniene și în cea a membrelor inferioare au fost observate urme slabe de ocră roșu.

Prin elementele sale de rit și ritual funerar, această grupă de morminte își găsește analogii tot în orizontul timpuriu al culturii Catacombelor⁴⁶, fiind parțial contemporană, parțial posterioară celei de a doua etape de înmormântări.

În zona istro-pontică, o descoperire similară, încadrată eronat de către descoperitor la sfârșitul Bronzului mijlociu sau la începutul celui târziu, este semnalată la Luncavița – *Movila Mocuța*⁴⁷.

De practicile rituale a celei de a treia etape de înmormântări, trebuie legată și vatra de foc găsită în mantaua tumulului I, în spațiul liber dintre mormintele nr. 1, nr. 5 și nr. 6, la nivelul de unde au fost practicate gropile funerare ale acestora. În stadiul actual al cercetărilor, descoperirea de la Frecăței este singulară în peisajul înmormântărilor tumulare.

⁴³ Dergacev 1986, 83, fig. 19/1; Dergacev 1994, 126, fig. 3/1; Manzura, Sava 1994, 175, fig. 11/1.

⁴⁴ Dergacev 1986, 83, ca exemple fiind citate mormintele de la Semenovka, Grigorievka, Dubăsari și Costești II; Dergacev 1994, 126.

⁴⁵ Dergacev 1986, 92, 96, fig. 22/A4; Dergacev 1994, 128; Manzura, Sava 1994, 179.

⁴⁶ Dergacev 1983, 88-110; Dergacev 1986, 92-95; Dergacev 1994, 127, fig. 5; Manzura, Sava 1994, 178.

⁴⁷ Vasiliu 1995c, 105, pl. 1.

În sud-estul României vetre de foc sub mantalele tumulilor, situate însă pe nivelul antic de călcare, sunt semnalate în descoperirile de la Luncavița – *Movila Mocuța*⁴⁸, Mihai Bravu⁴⁹, Tulcea – *Sud* și *Grivița* – *Movila 315*⁵⁰.

O vatră cu rol în practicile funerare, găsită tot la nivelul antic de călcare, nivel de la care a fost înălțat tumulul, este semnalată și în descoperirea făcută la Corlăteni – *Dealul Cetății*⁵¹.

În stepele nord-pontice, în aria culturii Yamnaya, descoperirile de acest fel sunt legate de obiceiul „purificării locului”, acțiune realizată fie înainte de înhumarea celui decedat, fie după aceea, uneori chiar pe acoperișurile de lemn, lespezi de calcar sau din pământ galben al mormintelor⁵², în zona istro-pontică o astfel de descoperire fiind semnalată la Enisala – *La Bălțișă*⁵³.

În ceea ce privește poziția în care au fost depuși cei decedați în gropile sepulcrale ale înmormântărilor aparținând etapelor a doua și a treia, după clasificarea lui E.V. Jarovoi, ei se încadrează în grupele II și III, grupe stabilite pentru scheletele din mormintele secundare⁵⁴.

Ultima etapă este ilustrată de către mormântul nr. 1 din tumulul II, cu scheletul depus în groapă funerară rectangulară, colțurile fiind ușor rotunjite, marcată cu pietre de dimensiuni mari, în poziție dorsală, cu membrele inferioare drepte, paralele, craniul căzut pe umărul drept, brațul stâng, îndoit din cot fiind adus cu palma pe bazin, iar cel drept întins pe lângă corp; oasele scheletului nu prezentau urme de ocră roșu; piatra, de dimensiuni mijlocii, găsită în zona genunchilor, precum și cele care marcau conturul gropii sepulcrale, pot reprezenta reminiscențe ale componentelor ritual-funerare din perioadele anterioare – *cromleh*-urile și ringurile.

Poziția scheletului – grupa IV, varianta 59 după clasificarea lui E.V. Jarovoi, precum și elementele de rit și ritual funerar, indică faptul că, mormântul nr. 1 din tumulul II este contemporan cu orizontul târziu al culturii Catacombelor, putând fi atribuit etapei a III-a din evoluția Bronzului timpuriu.

*

*   *

Cercetările arheologice de la Frecăței, jud. Tulcea, ilustrează practicarea, de către comunitățile ce au creat civilizația Bronzului timpuriu în zona nordică a spațiului istro-pontic, înhumății sub tumuli cu mantale din pământ. În arealul geografic mai sus amintit, astfel de înmormântări sunt cunoscute prin intermediul descoperirilor făcute la Chilia Veche – *Ciorticut*, Enisala – *La Bălțișă*, Luncavița – *Movila Mocuța* și *Drumul Vacilor*, Mihai Bravu, Murighiol, Nalbant – *Movila Soldatului* și *Movila Martazău*, Sabangia, Sarichioi, Tulcea – *Sud* și *Zebil* – *Movila lui Iancu*, în fiecare dintre aceste necropole fiind cercetate sistematic de la unul până la patru monumente funerare.

Deși, la prima vedere numărul tumulilor investigați pe cale arheologică pare destul de consistent, totuși, procentul este mic – aproximativ 5-10 %, raportat la siturile rămase încă necercetate.

⁴⁸ Vasiliu 1995c, 93, pl. 1.

⁴⁹ Vasiliu 1995b, 144, pl. 1.

⁵⁰ Brudiu 1987, 12-13, fig. 3-4.

⁵¹ Tudor 1953, 408-415; Dinu 1974, 264, fig. 5; Roman 1986, 49; Comșa 1987, 384.

⁵² Dergacev 1986, 31, 36.

⁵³ Vasiliu 2004.

⁵⁴ Jarovoi 1985, 41-42, 46-48, fig. 2.

Înmormântările tumulare din Bronzul timpuriu sunt considerate drept cele mai numeroase, atât în peisajul tumular din zona istro-pontică, cât și în cel din regiunile învecinate, ele întâlnindu-se frecvent în zona de silvo-stepă a Republicii Moldova⁵⁵, în Bulgaria de nord, până la Munții Balcani⁵⁶, în Iugoslavia⁵⁷, în Ungaria⁵⁸, dar și în Europa Centrală⁵⁹.

Ritualul standard de înmormântare este reprezentat de poziția chircită a corpurilor, așezate direct pe sol, cei decedați fiind înmormântați individual, în gropi rectangulare sau ovale, săpate de la nivelul antic de călcare, protejate sau nu cu acoperișuri din piatră, ori practicate în mantalele tumulilor. Din punct de vedere al depunerii scheletelor în morminte pot fi stabilite mai multe grupe, fiecare dintre ele cuprinzând, în raport de poziția membrilor superioare și a celor inferioare, câteva variante, unele nefigurând în clasificarea întocmită de către E. V. Jarovoi:

Ia – morminte în care scheletul este depus în decubit dorsal cu membrele superioare întinse de-a lungul corpului, cele inferioare, chircite moderat, fiind căzute lateral stânga – mormântul nr. 3 din tumulul I;

Ib – morminte în care scheletul, depus în decubit dorsal, are membrele superioare ușor îndoite din coate și aduse cu palmele în dreptul bazinului, cele inferioare, inițial cu genunchii ridicați, fiind căzute lateral dreapta și stânga, formând un romb – mormântul nr. 1 din tumulul III;

IIa – morminte în care scheletul este în decubit lateral dreapta, brațul corespunzător părții pe care s-a efectuat chircirea întins pe lângă corp, celălalt, îndoit din cot, fiind adus cu palma în dreptul abdomenului; tibiile sunt dispuse în unghi drept față de coloana vertebrală, femurele fiind paralele cu tibiile – mormântul nr. 1 din tumulul I;

IIb – aceeași poziție, brațul stâng fiind depus cu palma pe bazin – mormântul nr. 10 din tumulul I;

IIc – poziție asemănătoare, brațul stâng având palma depusă pe umăr – mormântul nr. 2 din tumulul I;

IId – morminte în care scheletul depus în decubit lateral dreapta avea membrele superioare aduse cu palmele în dreptul feței; tibiile formau unghi drept cu inelele coloanei vertebrale, femurele fiind plasate în unghi obtuz față de tibii – mormântul nr. 2 din tumulul III;

IIE – aceeași poziție, membrele superioare fiind plasate cu palmele în dreptul pieptului – mormântul nr. 7 din tumulul I;

IIIf – schelet depus în decubit lateral dreapta, membrele superioare aduse cu palmele în dreptul feței; femurele sunt plasate în unghi ascuțit față de coloana vertebrală, genunchii fiind în dreptul pieptului, iar tibiile paralele cu femurele – mormântul nr. 6 din tumulul I;

IIIa – morminte în care scheletul era depus în decubit lateral stânga, membrele superioare fiind aduse cu palmele în dreptul feței; tibiile erau plasate în unghi drept față de coloana vertebrală, femurele fiind plasate în unghi obtuz față de tibii – mormântul nr. 4 din tumulul I;

IIIb – aceeași poziție, membrele superioare având palmele depuse în dreptul pieptului – mormintele nr. 5 și nr. 8 din tumulul I;

⁵⁵ Dergacev 1973; Dergacev 1986; Dergacev 1994.

⁵⁶ Todorova 1980; Panajotov 1989.

⁵⁷ Garašanin 1985.

⁵⁸ Gazdapusztay 1964-1965 (1966); Ecsedy 1979; Patay 1985 (1987), 87-90.

⁵⁹ Hausler 1982; Buchwaldek 1987; Benkovski-Pivovarova 1987, 167-171; Kovacs 1985 (1987); Machnik 1987; Novotna 1985 (1987), 275-277.

IIIc – schelet depus în decubit lateral stânga, brațul corespunzător depunerii, îndoit din cot, plasat în dreptul feței, celălalt fiind adus cu palma lângă piept; femurele formează unghi ascuțit cu inelele coloanei vertebrale, iar tibiile unghi obtuz cu femurele – mormântul nr. 9 din tumulul I;

IV – morminte în care scheletul este în decubit dorsal, cu membrele inferioare drepte, paralele, brațul drept întins pe lângă corp, cel stâng având palma pe bazin, craniul fiind căzut pe umărul drept – mormântul nr. 1 din tumulul II.

Inventarul funerar este modest în raport cu numărul mormintelor și constă dintr-o așchie de silex și două pietre, natura și sărăcia lui putând fi explicată prin nivelul dezvoltării economice sau prin modificări ale standardelor ritualului funerar.

Utilizarea inumației sub tumuli cu mantale din pământ sau din pământ și construcții de piatră, de către comunitarii Bronzului timpuriu din arealul istro-pontic, pune problema originii acestui ritual funerar. Caracterul restrâns al cercetărilor, permite doar enunțarea posibilității/probabilității ca unii din numeroșii tumuli aflați în zonă să dateze din intervalul temporal corespunzător perioadei de tranziție și să reflecte relațiile, mai mult sau mai puțin amiabile, dintre comunitățile locale și triburile culturii Yamnaya, influența exercitată de către populațiile venite din stepele nord-pontice făcându-se simțită și în zone mai mult sau mai puțin îndepărtate. Astfel, pentru teritoriile de la sud de Dunăre au fost stabilite nouă zone de difuzare a înmormântărilor sub tumuli, totodată fiind remarcată contribuția decisivă a „culturii mormintelor cu ocră” sau „culturii mormintelor cu groapă” la procesul de constituire a manifestărilor specifice Bronzului timpuriu⁶⁰.

O altă problemă este aceea a folosirii în practicile rituale a amenajărilor din piatră, pentru care, așa cum am arătat mai sus, nu găsim analogii în ansamblul monumentelor funerare aparținând culturii Yamnaya.

Din perioada timpurie a Epocii bronzului înmormântări tumulare sub construcții de piatră sunt cunoscute atât din depresiunea subcarpatică a Polovragilor – necropola de la Milostea⁶¹, morminte pe care P. Roman le atribuie fazei a III-a din evoluția culturii Coțofeni⁶², iar H. Ciugudean manifestărilor de tip Govora Sat – *Runcuri*⁶³, cât și din spațiul intracarpatic, din ariile manifestărilor de tip Livezile, Copăceni și Șoimuș⁶⁴.

Caracterul restrâns al cercetărilor, publicarea parțială sau doar enunțarea unora dintre descoperiri, lipsa analizelor antropologice, în special pentru scheletele provenind din morminte aparținând perioadei de tranziție, precum și faptul că o parte dintre artefactele ce ar fi putut contribui la o mai fină încadrare cultural-cronologică provin din cercetări nesistematice, permit, pentru explicarea apariției inumației sub tumuli, expunerea a două posibilități:

- difuzarea înmormântărilor tumulare de către grupurile culturii Yamnaya în masa populației locale, explicație ce se înscrie pe linia unei lungi tradiții existente în literatura de specialitate, conform căreia tumulul reprezintă tipul de monument funerar difuzat de către populațiile de păstori din stepele nord-pontice în expansiunea lor spre vestul Europei⁶⁵.

⁶⁰ Panajotov 1990, 100; Nikolova 1992, 2-3.

⁶¹ Popescu, Vulpe 1966, 148-155.

⁶² Berciu, Roman 1984, 20.

⁶³ Ciugudean 1996, 131-132.

⁶⁴ Ciugudean 1996, 80-81, 97, 101-102, 131; Ciugudean 1997, 15.

⁶⁵ Garašanin 1973, 184; Garašanin 1989-1990 (1991), 73-75; Ecsedy 1979, 47-52; Tasić 1983, 15-37.

- adoptarea de către comunitățile din zona istro-pontică, în cadrul transformărilor economico-sociale prilejuite de apariția perioadei timpurii a Epocii bronzului, a noi practici funerare.

Bibliografie

- Agul'nikov, S.M. 1986 (1992), *Issledovanie kurganov u s.Cotiugeni*, AIM, 104-130.
- Alexandrescu, A.D. 1974, *La necropole du bronze ancien de Zimnicea (dép. de Teleorman)*, Dacia N.S. 18, 79-93.
- Baumann, V.H. 1991, *Cercetări arheologice pe valea Teliței (jud.Tulcea). Sondajul de la Frecăței*, Peuce 10, 109-116.
- Benkovski-Pivovarova, Z. 1987, *Zur Hugelbestattung der Frühbronzezeit im mittleren Donaauraum*, în *Symposium Donji Milanovac*, Beograd, 167-171.
- Berciu, D., Roman, P. 1984, *Mormintele tumulare de la Verbița (jud. Dolj)*, Thraco-Dacica 5, 1-2, 15-21.
- Brudiu, M. 1985, *Informații noi privind epoca bronzului în sud-estul Moldovei*, SCIVA 36, 3, 235-248.
- Brudiu, M. 1987, *Date noi privind începutul epocii bronzului în sud-estul Moldovei*, Thraco-Dacica 8, 1-2, 10-15.
- Buchwaldek, M. 1987, *Zur Analyse der Graberfelder in der mitteleuropaischen Schnurkeramik*, în *Symposium Donji Milanovac*, Beograd, 155-165.
- Ciugudean, H. 1996, *Epoca timpurie a bronzului în centrul și sud-vestul Transilvaniei*, Bibliotheca Thracologica 13, București.
- Ciugudean, H. 1997, *Cercetări privind epoca bronzului și prima vârstă a fierului în Transilvania*, Bibliotheca Musei Apulensis 7, Alba Iulia.
- Ciulache, S. 1982, *Județul Tulcea*, în *Enciclopedia Geografică a României*, București, 759.
- Comșa, E. 1978, *Considerații cu privire la mormintele cu ocră de pe teritoriul Dobrogei*, Pontica 11, 19-26.
- Comșa, E. 1982, *Mormintele cu ocră de la Corlăteni*, Thraco-Dacica 3, 85-93.
- Comșa, E. 1987, *Mormintele cu ocră din movila I de la Glăvăneștii Vechi*, SCIVA 38, 4, 367-387.
- Coteț, P. 1973, *Geomorfologia României*, București.
- Coteț, P., Popovici, I. 1972, *Județul Tulcea*, București.
- Demcenko, T. I., Levițki, O. G. 1997, *Issledovanie kurganov epochi bronzy v Kalușankom Raione*, în *Vestigii arheologice din Moldova*, Chișinău, 155-187.
- Dergacev, V. A. 1973, *Pamjatniki epochi bronzy*, Chișinău.
- Dergacev, V. A. 1983, *Katakombnaia Kultura v Dnestrovsko-Prutskom mejdurecie*, în *Pervobîtnie drevnosti Moldavii*, Chișinău, 128-151.
- Dergacev, V. A. 1986, *Moldavia I sosednie territorii v epohu bronzy*, Chișinău.
- Dergacev, V. A. 1994, *Epoca bronzului. Perioada timpurie*, Thraco-Dacica 15, 1-2, 121-140.
- Dergacev, V.A., Manzura, I.V., Sava, E. N. 1986 (1992), *Kurganov epochi bronzy y c. Speia Raiona Arinii Noi*, AIM, 88-104.
- Dinu, M. 1974, *Le problème des tombes a ocre dans les régions orientales de la Roumanie*, Preistoria Alpina 10, Trento, 261-275.
- Ecsedy, I. 1979, *The People of the Pitgrave Kurgans on Eastern Hungary*, Budapesta.

- Garašanin, D. 1973, *Les tombes tumulaires préhistoriques de la Péninsule Balkanique et leur Attribution ethnique et chronologique*, *Studia Albanica* 10, 1, 179-184.
- Garašanin, D. 1985, *Die fruhe Bronzezeit unde die Ubergangsperiode in Nordwestserbien*, în *L'Énéolithique et le début de l'âge du bronz dans certaines régions de l'Europe*, *Actes du Colloque International, Mogilany*, 1984, *Prace Komisji Arch.* 24, 73-77.
- Garašanin, D. 1989-1990 (1991), *Origines et mécanisme d'expansion du rite funéraire des tumuli dans la partie occidentale de la Péninsule Balkanique*, *Starinar* 40-41, 70-73.
- Gazdapustay, Gy. 1964-1965 (1966), *Zur Frage der verbreitung der sagenanten Ockergraber kultur in Ungarn*, *MFME* 2, Szeged, 31-32.
- Haheu, V., Gukin, V. 1997, *Rezultatele investigațiilor unor complexe tumulare din raionul Florești, Republica Moldova*, în *Vestigii arheologice din Moldova*, Chișinău, 188-210.
- Harțuche, N. 1979, *Probleme privind bronzul timpuriu și mijlociu în nord-estul Munteniei, sud-estul Moldovei și Dobrogea*, *Danubius* 8-9, 67-84.
- Hausler, Al. 1974, *Die Graber der alteren Ockergrabkultur zwischen Ural und Dnepr*, Berlin.
- Hausler, Al. 1976, *Die Graber der alteren Ockergrabkultur zwischen Dnepr und Karpaten*, Berlin.
- Hausler, Al. 1982, *Zum Problem des Vordringens fruher Steppenelemente im Neolithikum Mittel- und Südosteuropas*, *Thracia Praehistorica* 3, 98-118.
- Jarovoi, E. V. 1985, *Drevnejsie skotovodceskie plemena Jugo-Zapada SSSR*, Chișinău.
- Jarovoi, E. V. 1990, *Kurgany eneolita-epohi bronzu Niznego-Podnestrov'ja*, Chișinău.
- Ketraru, N. A., Haheu, B.P. 1985 (1990), *Kiocăltianskie Kurgany*, în *AIM*, 49-73.
- Kitov, G., Panajotov, I., Pavlov, P. 1991, *Mogilni necropoli v Loveskija Kraj-Ranna bronzovata Epoha (Necropol't Goran Slatina)*, Sofia.
- Kovacs, B. 1985 (1987), *Hugelgraberfelder der Badener Kultur im Slanatal (Vorläufige Bemerkungen zum Bestattungscritus und Chronologie)*, în *Symposium Donji Milanovac*, Beograd, 99-105.
- Lăzurcă, E. 1989, *Mormintele tumulare de la Nalbant, județul Tulcea*, în *A XXIII-a Sesiune anuală de Rapoarte arheologice*, Sibiu.
- Levinski, A. N., Tentiuk, I. C. 1990, *Issledovanie Kurganov u s. Mărkulești*, *AIM*, 93-100.
- Levițki, O. G., Demcenko, T. I. 1994, *Grupul tumular Corjeuți - Briceni (R. Moldova)*, *MemAntiq* 19, 213-233.
- Lungu, V., Mănucu-Adameșteanu, Gh. 1995, *Săpături arheologice de salvare pe teritoriul comunei Sarichioi (jud. Tulcea)*, *Peuce* 11, 339-362.
- Machnik, J. 1985 (1987), *Hugelgraber der Schnur keramikkultur in der nordkarpatischen zone*, în *Symposium Donji Milanovac*, Beograd, 131-154.
- Mândruț, O. 1993, *Geografia României*, București.
- Manzura, I., Sava, E. 1994, *Interacțiuni "est-vest" reflectate în culturile eneolitice și ale epocii bronzului din zona de nord-vest a Mării Negre (Schiță cultural-istorică)*, *MemAntiq* 19, 143-192.
- Morintz, S. 1978, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, I, *BiblArh* 34, București.
- Nikolova, L. 1992, *Apparition et diffusion des tumuli sépulcraux dans la région de Karpathes-Balkans (Age du bronze ancien)*, *ArheologijaSofia* 34, 3, 1-10.
- Novotna, M. 1985 (1987), *Die Kultur der ostslowakkischen Hugelgraber und ihre Beziehungen zu den benachbarten Gebieten*, în *Symposium Donji Milanovac*, Beograd, 275-277.
- Panajotov, I. 1989, *Iamnata Kultura v Bălgarskite zemli*, Sofia.

- Panajotov, I. 1990, *Date noi despre cultura mormintelor cu ocră în Bulgaria*, SympThrac 8, 98-100.
- Panajotov, I., Dergacev, V. A. 1983, *Some Aspects of Early Bronze Age Funeral Customs in Thrace*, Pulpudeva 4, 324-329.
- Panajotov, I., Dergacev, V. A. 1984, *Die Oskergrabkultur in Bulgarien*, StPraeh 7, 99-117.
- Patay, P. 1985 (1987), *Topographische Verbreitung der Grabhugel in der Tiefebene der Karpaten-Beckens*, în *Symposium Donji Milanovac*, Beograd, 87-90.
- Popescu, D. 1952, *Tumulul funerar de la Tariverdi*, SCIV 3, 272-274.
- Popescu, E., Vulpe, Al. 1966, *Necropola tumulară de la Milostea*, RevMuz 3, 2, 148-155.
- Roman, P. 1986, *Perioada timpurie a epocii bronzului pe teritoriul României*, SCIVA 37, 1, 29-55.
- Schuster, C. 1997, *Perioada timpurie a epocii bronzului în bazinele Argeşului şi Ialomiţei Superioare*, Bibliotheca Thracologica 20, Bucureşti.
- Serova, N. L., Jarovoi, E. V. 1987, *Grigoriopol'skie kurgany*, Chişinău.
- Simion, G. 1979, *Cercetările arheologice de la Sabangia, judeţul Tulcea*, în *A XIII-a Sesiune anuală de rapoarte arheologice*, Oradea.
- Simion, G. 1991, *O nouă cultură de la începutul epocii bronzului pe teritoriul istro-pontic*, Peuce 10, 33-39.
- Simion, G. 1992, *Das Hugelgrab mit schnurverzierten Gefassen von Independenţa (Kreis Tulcea)*, 198-199, în Roman, P., Dodd-Opriţescu, A., Pal, J., *Beitrage zur problematik der schnurverzierten Keramik Südosteuropas*, Mainz am Rhein.
- Tasić, N. 1983, *Jugoslavensko podunavlje od indoevropske seobe do prodora skita*, Novi Sad - Beograd.
- Todorova, H. 1980, *Eneolit Bălgarii*, Sofia.
- Toscev, G.I. 1990, *Katakombnye pamiatniki Krimea, Drevnosti Stepnogo Pricernomor'ia i Kryma, Zaporoz'e*, 116-127.
- Toscev, G.I. 1991, *Zapadnyi areal pamiatnikov Katakombnoi Kultury*, KCSP, Kiev, 85-100.
- Tudor, D. 1953, *Şantierul Corlăteni, II. Movila*, SCIV 4, 1-2, 408-415.
- Tufescu, V. 1974, *România*, Bucureşti.
- Vasiliu, I. 1995a, *Noi informaţii privind epoca bronzului în nordul Dobrogei. Movablele funerare de la Luncaviţa, punctul "Drumul Vacilor"*, Peuce 11, 117-140.
- Vasiliu, I. 1995b, *Date noi privind înmormântările cu ocră din Dobrogea. Movablele funerare de la Mihai Bravu*, Peuce 11, 141-175.
- Vasiliu, I. 1995c, *Mormintele cu ocră de la Luncaviţa, "Movila Mocuţa"*, Peuce 11, 89-115.
- Vasiliu, I. 1995d, *Cercetări arheologice în Delta Dunării. Mormintele cu ocră de la Chilia Veche*, Peuce 11, 49-87.
- Vasiliu, I. 2004, *Date noi privind epoca bronzului în nordul Dobrogei. Mormintele cu ocră de la Enisala – „La Bălţiţă”*, Ialomiţa – Studii şi Comunicări 4 (sub tipar).
- Vulpe, Al., Drâmbocianu, V. 1981, *Cercetări arheologice în raza comunei Năeni (Buzău)*, SCIVA 32, 2, 171-193.

*Les recherches archéologiques de sauvetage de Frecăței, dép. de Tulcea**Résumé*

Les fouilles archéologiques pratiquées dans la période avril - septembre 2000, ont eu un caractère de sauvetage, les techniques et les méthodes d'enregistrement étant adapté à la situation ci-dessus mentionnée.

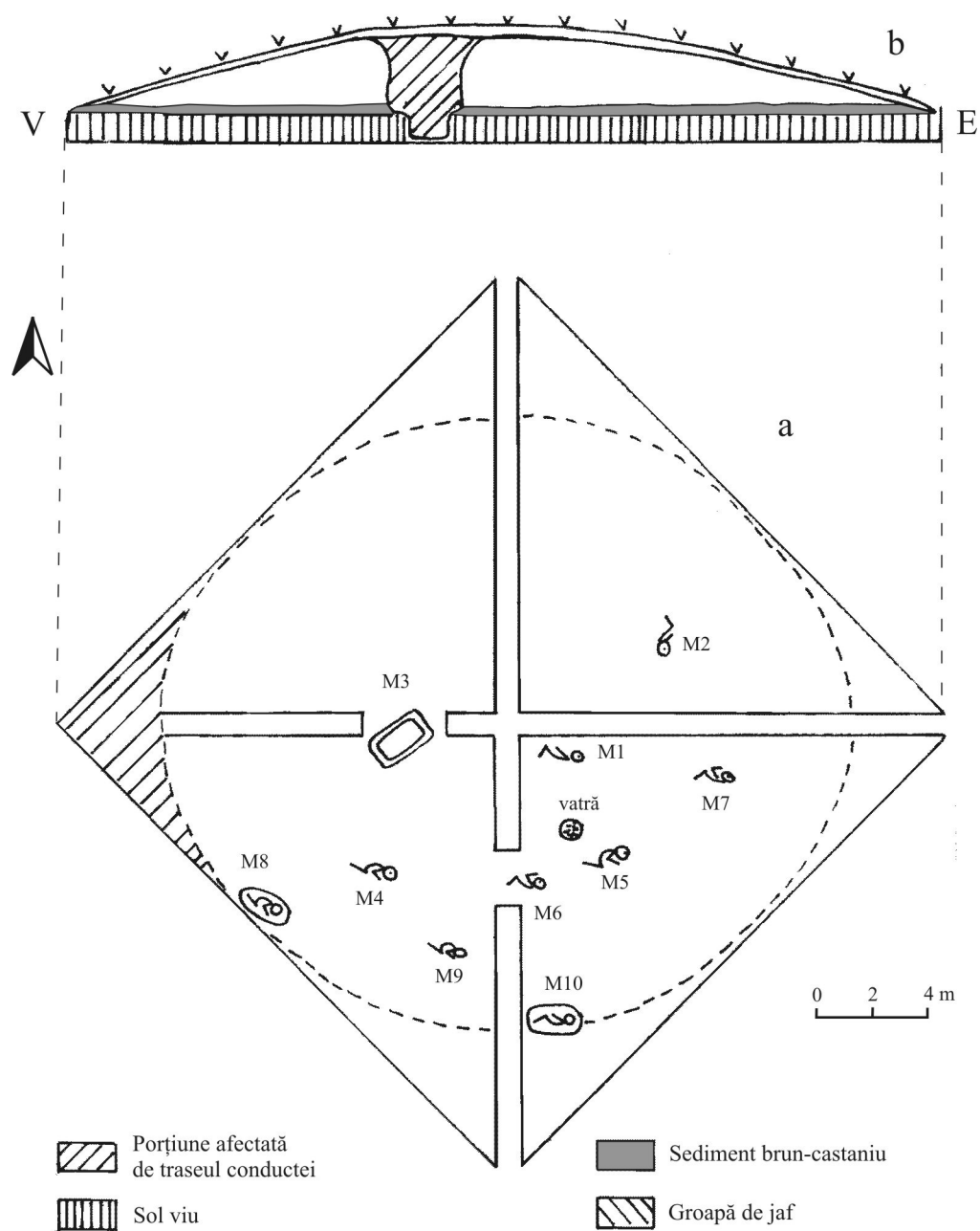
Les buttes funéraires de Frecăței se dressent, dans les limites territoriales de cette commune, couronnant l'éperon d'une colline profondément rongée par les eaux pluviales qui borde la vallée inondable du ruisseau Telița.

Les fouilles y ont dégagé 13 tombeaux, se rangeant dans deux catégories différentes, compte tenu des caractères spécifiques de leurs rite et rituel.

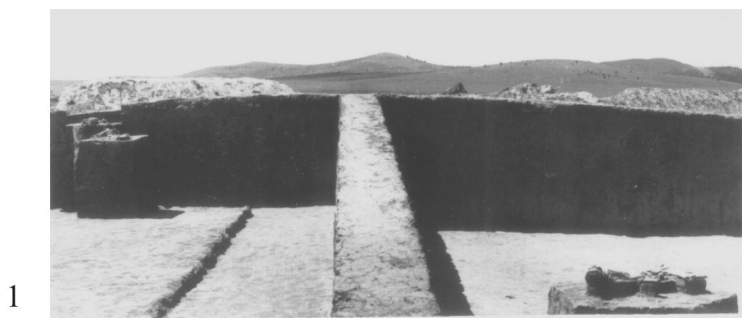
D'une part, des tombes rectangulaires, aux angles arrondis. Ces tombeaux renferment des squelettes qui se reposent sur le dos, les bras le long des corps, avec les genoux relevés, pour finir par retomber latéralement. On a constaté la présence de l'ocre, déposé tantôt en petites mottes à titre d'offrande, tantôt éparpillé tel un tapis au fond de la fosse et poudrant aussi (en quantité plus ou moins importante) les gisants. Les tombeaux de cette première catégorie, par le aménagements relevés dans le tombeaux no 1/butte III et no 3/butte I qui reproduisent ceux de bon nombre de sites des steppes nord-pontiques, appartiennent à l'horizon chronologique, qui dans le sud-est de la Roumanie, est l'expression du début de l'âge du bronze, et de l'étape finale de la culture Yamnaya.

Quant à la deuxième catégorie de sépultures considérées ici, la disposition de leurs squelettes est en chien de fusile, plus ou moins accusée, ainsi que par la complète absence du mobilier funéraire et la quantité réduite ou l'absence complète de l'ocre, les font attribuer à l'étape finale du bronze ancien.

Pl. I. a) Planul tumulului I; b) Profilul E - V
 Pl. I. a) Le plan du tumulus I; b) Coupe E - O

3

Pl. II. 1) Tumulul I - vedere dinspre N cu M2 și M5; 2) Vedere dinspre S cu M3, M5 și M6;
3) M3.

Pl. II. 1) Tumulus I - vue de N avec M2 et M5; 2) Vue de S avec M3, M5 et M6; 3) M3.

2

4

1

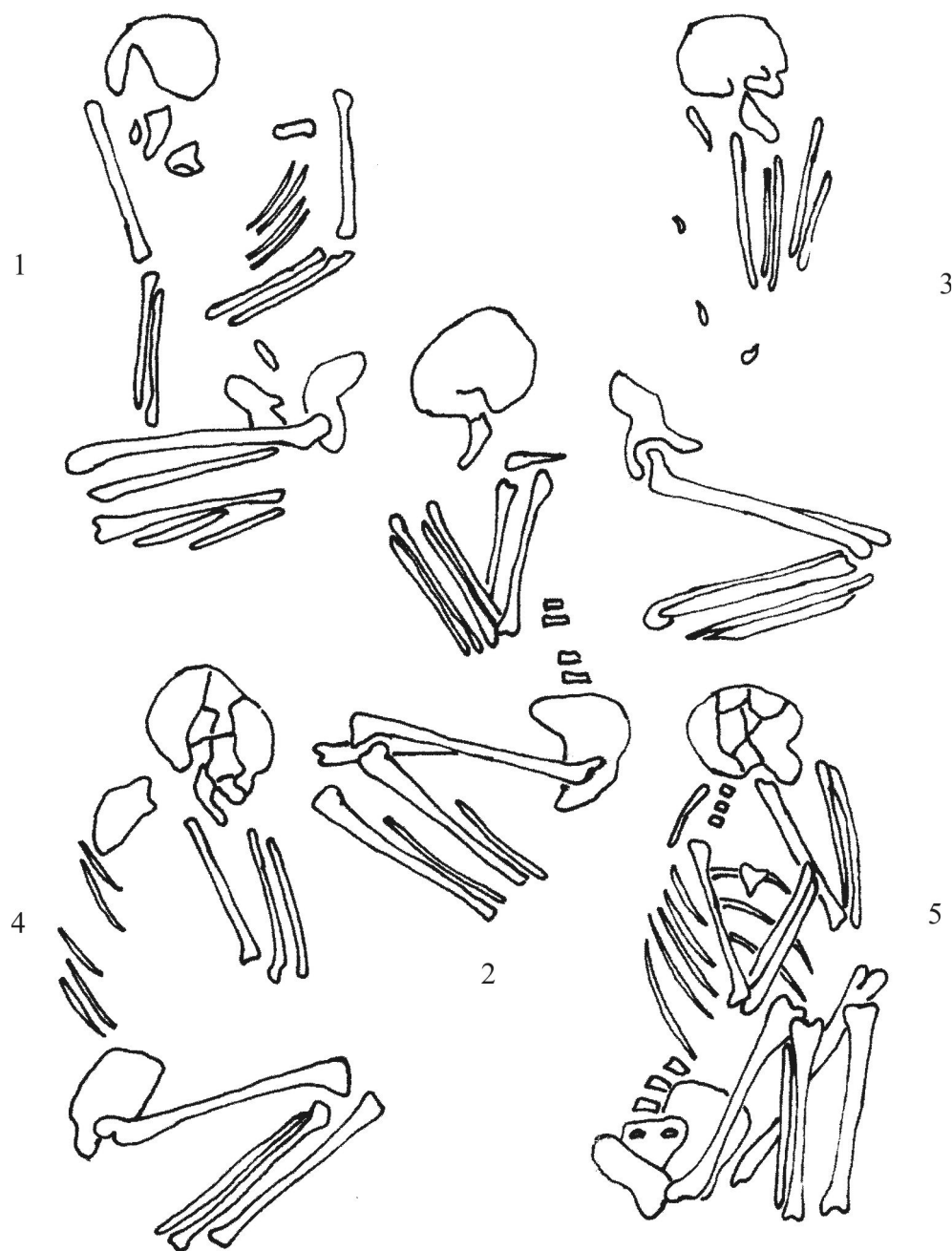
3

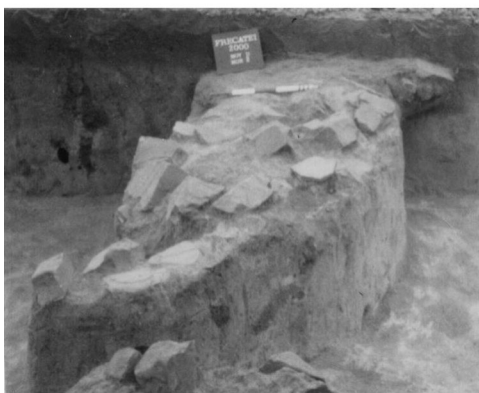
Pl. III. Tumul I: 1) M2; 2) M5; 3) M10; 4) M6.
Pl. III. Tumulus I: 1) M2; 2) M5; 3) M10; 4) M6.

Pl. IV. Tumul I - M3.
Pl. IV. Tumulus I - M3.

Pl. V. Tumul I: 1) M1; 2) M7; 3) M4; 4) M8; 5) M9.
Pl. V. Tumulus I: 1) M1; 2) M7; 3) M4; 4) M8; 5) M9.

1

2

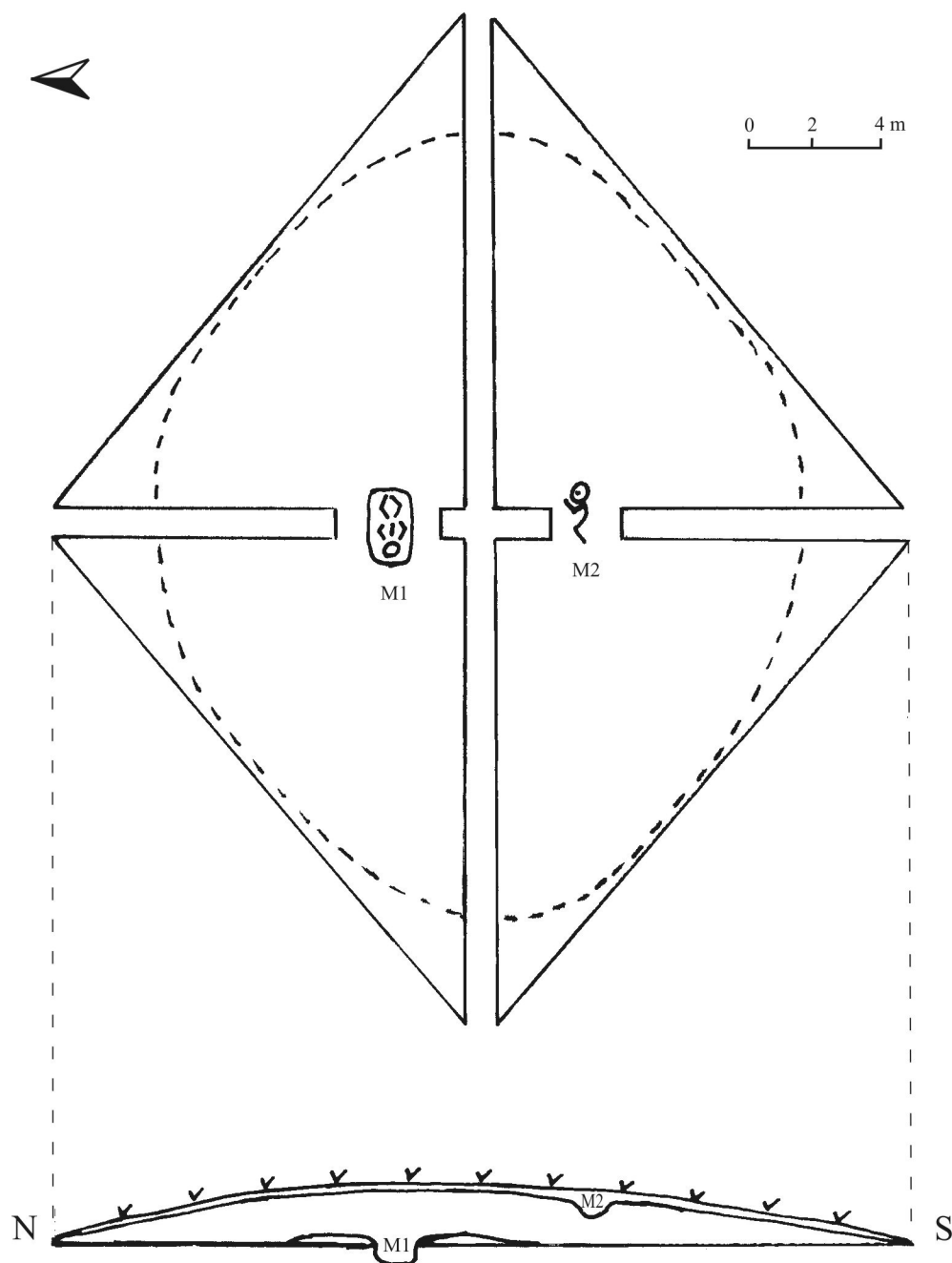
3

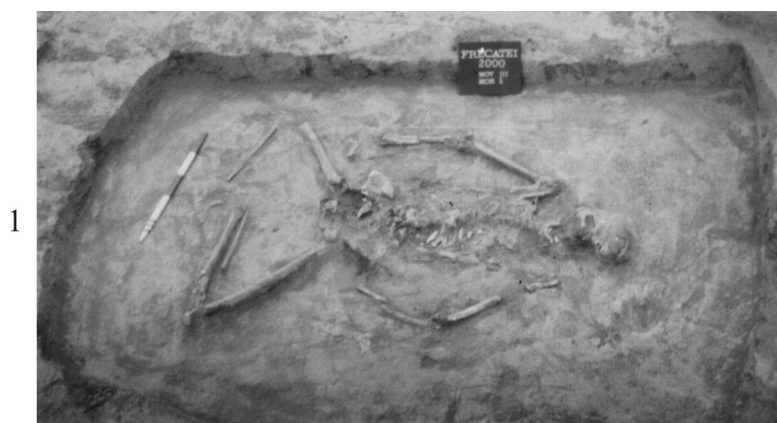
4

Pl. V. Tumul I: 1) M1; 2) M7; 3) M4; 4) M8; 5) M9.
 Pl. V. Tumulus I: 1) M1; 2) M7; 3) M4; 4) M8; 5) M9.

Pl. VII. Tumul III. Planul și profilul.
Pl. VII. Tumulus III. Le plan et la coupe.

Pl. VIII. Tumul III. 1) M1; 2) M2; 3) Vedere dinspre S cu M1.

Pl. VIII. Tumulus III: 1) M1; 2) M2; 3) Vue de S avec M1.